

die in feite een speciaal soort bont- of vederwerkers zijn die bontvoederings leverden. Op bladzijde 140 is de 60 ponden duidelijk een verschrijving voor 16 ponden. Bladzijde 142: Ofschoon er minstens veertien toonbanken in het vleeshuis stonden wordt zonder verdere commentaar vastgesteld dat er in 1499 slechts voor acht ervan cijns werd betaald. Bladzijde 156: Signaleren wij dat Vilvoordse steen gebruikt werd voor de bestrating te Bergen op Zoom en Zierikzee. Bladzijde 157-158: Het zogenaamde asielrecht van het leengoed 'Van daar Achter' aan de Zenne, voor het eerst vermeld in 1531, is wel wat ver gezocht. Is het niet gewoon de affirmatie van de eigen jurisdictie van deze smalheer tegenover de stadsburen, een verschijnsel dat van in de vijftiende eeuw overal veelvuldig voorkomt? Bladzijde 199: Haast komisch is de verklaring van 'rouwenblock' en 'verwenblock' als het gebouw van de 'rouwe' of goedkope weefsels en het gebouw van de ververs. Blok is doodgewoon een geldkist of blok (vergelijk offerblok) waar de belastingopbrengst van de accijnzen werd in gedeponeerd!

Onze bezwaren tegen dit boek betreffen dus slechts details en uiterlijkheden. In feite is het een prachtig werk dat vele steden Vilvoorde zullen benijden.

R. van Uytven

H. A. van Oerle, *Leiden binnen en buiten de stadsvesten. De geschiedenis van de stedebouwkundige ontwikkeling binnen het Leidse rechtsgebied tot aan het einde van de gouden eeuw* (Leiden: E. J. Brill, 1975, Deel I, 460 blz., Deel II, atlas, 55 kaarten, waarvan verscheidene in diverse bladen, kwarto, f 360.-).

In 1964 werden de Nederlandse steden-historici verrast door de verschijning van een wat ongebruikelijke stedenmonografie. Dit was de dissertatie van ir. J. C. Visser over Schoonhoven met als kenmerkende ondertitel 'De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de middeleeuwen'. Hierin was niet veel sprake van de inrichting van het stadsbestuur, van politieke gebeurtenissen en religieuze en culturele instellingen, van de groei van handel en nijverheid en de macht van de ambachtsgilden en dergelijke traditionele onderwerpen meer, maar de heer Visser was er slechts op uit om na te gaan hoe het stadje Schoonhoven van zijn allereerste prille begin geleidelijk gegroeid was tot de middelgrote woonkern van het eind van de middeleeuwen en hoe het tijdens en door dit proces had ingewerkt op de fysieke omgeving. Ir. Visser was architect en uit zijn vak bracht hij een specifieke kennis mee van bouwkundige problemen en ruimtelijke ordening. In Schoonhoven had hij een betrekkelijk rijk archief en een weinig aangetaste stadsplattegrond tot zijn beschikking. Door zich bovendien te beperken tot de middeleeuwen kon de schrijver een aantrekkelijke dissertatie van gemiddelde lengte vervaardigen.

In 1964 was ir. H. A. van Oerle in Leiden al jaren met soortgelijke onderzoeken bezig. Maar zijn taak was veel immenser dan die van ir. Visser te Schoonhoven. Het Leidse stadsarchief is voor de vroegere tijden duidelijk het rijkste van alle Hollandse steden, Leiden kan men geen kleine stad noemen en de heer Van Oerle heeft het noodzakelijk geoordeeld zijn onderzoek voort te zetten tot omstreeks het jaar 1660. Zo is een enorm omvangrijk boek gegroeid, dat hem meer dan dertig jaar aan onderzoek heeft gekost, waarbij hij zeer nauw heeft samengewerkt met anderen als mej. Wegener en met de staf van de Leidse archiefdienst. Het boek werd zelfs zo groot, dat het enigszins overdreven geweest zou zijn, het hele werk als proefschrift aan te bieden, daar het immers een gigantisch levenswerk geworden was. Op slechts een deel van de hier afgedrukte bladzijden heeft de heer Van Oerle dan ook in Delft de doctorsbul verworven. Zijn promotor was ir. Visser, die

intussen aan de Technische Hogeschool benoemd was. De Nederlandse historici mogen zich gelukkig prijzen dat het mede door verschillende subsidies mogelijk is geworden de volledige tekst in het licht te geven, hoewel niet alle materiaal gedrukt kon worden. Dit is echter op het Leidse archief gedeponneerd en staat daar ten dienste van de onderzoekers.

Het deel dat de atlas bevat met zijn vele kaarten zal bij de vakgenoten misschien nog wel de meeste bewondering wekken. Er worden natuurlijk wel wat zeventiende-eeuwse stadsplattegronden afgedrukt en natuurlijk ook de twee, die nog uit de zestiende eeuw dateren, die van Jacob van Deventer en die van Liefrinck, in 1578 vervaardigd om het stadsbestuur te helpen bij de herbouw van de stad na het beleg. Maar die waren wel bekend; de belangrijkste prestatie is ongetwijfeld een grote reeks kaartbladen op een schaal 1:1000 van het hele gebied binnen de stadsvest; de gegevens van het volkstellingsregister van 1581, het register *Vetus* van 1585 en het *Oudt Belastingboek* van 1601, die onlangs door dr. Daelemans met behulp van een computer bewerkt werden, zijn hierbij gebruikt om op zogenaamd sociografische kaarten de beroepen van alle bewoners, de huisnummers, de huurwaarden ingedeeld naar klassen en het aantal huishoudingen per huis in te tekenen en bij de kaarten van de stadsuitbreidingen van na 1574 zijn zoveel mogelijk ook alle grondaankopen geregistreerd, want de stedelijke regering probeerde natuurlijk alle grond in bezit te krijgen, die het weldra binnen de stadsvesten wilde trekken. Het kan best zijn, dat daarbij grote mogelijkheden voor grondspeculatie lagen, maar in dat soort zaken is de heer Van Oerle niet geïnteresseerd. Wie echter een apart onderzoek hiernaar zou willen doen, vindt in de door hem aangedragen gegevens een voortreffelijk uitgangspunt. En dat is misschien wel het belangrijkste resultaat van dit boek, dat alle onderzoek naar onverschillig welk onderwerp uit de stedelijke geschiedenis van Leiden van vóór het jaar 1660 voortaan op een veel solider basis zal staan dan vroeger. In het deel 'Beschrijving' geeft de heer Van Oerle dan ook verschillende malen aan, waar anderen desgewenst zijn werk maar moeten completeren. Zelfs in een werk van deze omvang kan natuurlijk niet alles gezegd worden. Het atlasdeel bevat tenslotte nog kaarten van de omgeving van Leiden, de vestingwerken en daarbij aansluitend een paar mooie kaarten van het beleg van 1573-1574. Om dit alles te kunnen vervaardigen was een veel groter kennis van kartografie, van de methoden der landmeting en van de waterstaatkundige verhoudingen nodig dan de doorsnee-historicus zal bezitten. Ons past het dan ook slechts om dankbaar te zijn en we zullen ons niet wagen aan één woord van kritiek.

Ook het deel 'Beschrijving' valt op door dezelfde kwaliteiten als in de atlas waren te constateren, maar hier kan de gewone historicus op zijn eigen terrein dan ook iets meer tegen spel leveren. De heer Van Oerle verdedigt duidelijk voortdurend een stelling, namelijk deze, dat de vorm en de inrichting van de bebouwing geconditioneerd zijn door de natuurlijke omgeving, dat de diverse stadsuitleggingen een enorm kostbare en moeizame operatie zijn geweest en op hun beurt weer op hun omgeving hebben ingewerkt en dat het stadsbestuur, veel meer dan tot nog toe werd aangenomen, planmatig is te werk gegaan. Dit kan hij zonder meer demonstreren voor de wederopbouw en de nieuwe uitbreidingen na het beleg van 1574, waarbij de stadssecretaris Jan van Hout alle lof krijgt die hij in dit opzicht verdient. Dat is minder duidelijk met de stukken in de hand aan te tonen voor de uitbreidingen van na 1294, van 1351 en 1386, maar met de kaart in de hand komt hij ook een heel eind en ik ben hier zonder meer overtuigd dat de Leidse magistraat reeds in de middeleeuwen veel minder aan het toeval overliet dan wel eens is aangenomen. Te bewijzen is dat strikt genomen slechts vanaf omstreeks 1390, als er voldoende documenten van de stedelijke administratie beschikbaar zijn. De hoeveelheid gegevens van vóór die datum is overigens niet te verwaarlozen en zij lijken het hier geschetste beeld niet te weerspreken.

Een interessant punt vormt natuurlijk altijd de oorsprong van een stad. Men weet, dat Leiden in 1266 ongetwijfeld juridisch een stad was, omdat het toen eigen schepenen bezat en een uitbreiding van het stadsrecht kreeg. Maar of de oudste stedelijke vrijheden veel verder hebben teruggereikt valt moeilijk na te gaan. Blok, Fockema Andreae, Hugenholz en anderen hebben de beschikbare gegevens reeds aan alle kanten rondgedraaid en bekeken en het is de vraag of we er veel verder mee zullen komen. De uitgangspositie was immers al zo ingewikkeld. In de twaalfde eeuw lag op het Rijnneiland de Burcht, in het Zuid-Westen langs het later gegraven Rapenburg bevond zich een grafelijk domein en in 1121 was ten oosten daarvan een kapel gesticht, gewijd aan Sint Pieter, op de plaats waar later de nog bestaande parochiële Pieterskerk gebouwd zou worden. De oudste burgerlijke nederzetting moet gelegen hebben op de Rijndijk, tegenover de Burcht, ter plaatse van de huidige Breesstraat. De heer Van Oerle beschrijft deze grafelijke hof als een restontginning in dit gebied, nadat al eerder de gronden ten oosten en ten westen in cultuur gebracht waren. Ik geloof dat niemand dit zou willen weerspreken, maar ik heb wel mijn twijfels bij de stelling, dat in 1204, tijdens de Loonse oorlog in grote haast de stadsgrachten Rapenburg en Steenschuur gegraven zouden zijn om weerstand te bieden aan het naar Leiden oprukkende leger van Lodewijk van Loon. Het verhaal van de Annalist van Egmond doet duidelijk uitkomen dat de strijd zich afspeelde rondom de Burcht op het Rijnneiland. Bijna honderd jaar later sprak Melis Stoke wel over het delven van nieuwe grachten, maar het is algemeen bekend dat deze auteur praktisch uitsluitend steunt op de Egmondse Annalen en het is gevaarlijk te veronderstellen dat hij nog over andere gegevens beschikt heeft. We zullen wel nooit precies weten, wanneer Leiden zijn eerste schepenen en zijn eerste omgrachting heeft gekregen, maar de heer Van Oerle houdt niet van onzekerheid en wil alles exact registreren. Als we dan ook van hem precies horen, hoe de gracht na de oorlog werd afgedamd en schoongemaakt, waarna het Rijnwater er werd ingelaten, moet men wel bedenken, dat dit alles pure speculatie is. Ik gun de schrijver overigens graag zijn opvatting, die immers ook al door Blok werd verdedigd.

Gewone historici moeten echter, met alle bewondering voor de fenomenale kennis in dit boek hun argwaan en kritisch vermogen niet helemaal uitschakelen. De schrijver behandelt de instellingen niet of nauwelijks, heeft er waarschijnlijk ook geen diepgaande kennis van, maar om verschillende gegevens te kunnen interpreteren heeft men wel kennis van de instituties nodig. Eén voorbeeld slechts van het betrekkelijk gering aantal gevallen waar ik bij de lectuur mijn twijfels had. Op bladzijde 239 staat vermeld dat 213 personen uit Leiden 8730,5 morgen land bezaten. Voor zo'n vroege datum lijkt dit een excessief groot oppervlak aan stedelijk grondbezit op het platteland. De zaak blijkt dan ook anders te liggen, als men de stadsrekeningen opslaat waarnaar verwezen wordt. Op 1 juli 1395 had Albrecht de Hollandse munt voor vijf jaar in handen gesteld van de Hollandse en Zeeuwse steden, maar hij wilde uiteraard niet financieel tekort komen en het bedrag, dat hij bij aanmuntung mocht innen, de zogenaamde sleischat, was niet te verwaarlozen. Daarom bedong hij dat hij 'als sleischat' de ronde som van 6000 Hollandse guldens per jaar zou krijgen van de steden. Zoals gebruikelijk besloten de steden dit bedrag op het platteland te verhalen en legden daarom een morgengeld van 2 penning op iedere morgen, kennelijk met toestemming van Albrecht. Iedere stad was verantwoordelijk voor een deel van het platteland en Leiden schijnt daarover nog moeilijkheden gehad te hebben met Gouda. Maar in 1395 moest de stad ook de eerste gedwongen leningen aan zijn poorters opleggen en men heeft kennelijk een aantal burgers, gerangschikt in de diverse bonnen, laten opdraaien voor een aantal van de morgens, waarvoor Leiden verantwoordelijk was. Hoeveel personen dat waren is niet na te gaan, dat stond in een 'cleyen boeckgen', we weten

slechts, dat zij gezamenlijk 291 lb. en 4d. teruggekregen hebben in 1398. Maar de heer Van Oerle interpreteert heel snel, dat zij aangeslagen werden voor hun eigen land en bovendien dat het 213 personen waren; daarmee wordt evenwel het aantal deelnemers aan een heel andere gedwongen lening bedoeld. We kunnen het hier aangedragen gegeven over grondbezit ten plattelande van Leidse poorters dus rustig schrappen.

Op enkele bladzijden waagt de schrijver zich wat buiten zijn terrein en dat zijn niet de sterkste zijden van het boek. Het laatste hoofdstuk over de sociale opbouw maakt zich wat gauw van de problemen af; daarover kan men beter het reeds genoemde artikel van Daelemans lezen. De belegeringen van 1420, 1481, 1489 en 1573-1574 komen aan de orde, maar slechts om aan te geven, waar schansen hebben gelegen of kanonnen hebben gestaan. En dan krijgt alles wel erg weinig dramatische spanning, hoewel aan het grote beleg door de Spanjaarden veel aandacht wordt besteed. Maar op zijn eigen terrein, de stedenbouwkundige ontwikkeling, heeft de schrijver een moeilijk te evenaren prestatie geleverd, waarvoor iedere historicus en iedere Leidenaar hem van harte dankbaar moet zijn.

H. P. H. Jansen

M. J. Tits-Dieuaide, *La formation des prix céréaliers en Brabant et en Flandre au XVe siècle* (Brussel: Centre d'histoire économique et sociale, 1975, x en 406 blz.).

Deze studie gaat uit van een strenge en concrete vraagstelling: In hoeverre zijn de prijsfluctuaties afhankelijk van de oogstuitslagen en van de handelsbewegingen? Het onderzoek valt dan ook uiteen in twee luiken: 1) De prijsevolutie tegenover de regionale graanproductie in de Zuidelijke Nederlanden en 2) De prijsevolutie tegenover de in- en uitvoer van broodgranen. De auteur beschikte slechts over een beperkte reeks uitgegeven graanprijzen en zij moest dan ook een tijdrovend bronnenonderzoek ondernemen om dit onderzoek tot een goed einde te brengen. Het resultaat was een belangrijke winst aan prijsgegevens, die in bijlagen worden meegedeeld. Bij de bewerking ervan heeft mev. Tits zich niet vergenoegd de reeds door anderen beproefde statistische methodes toe te passen. In een bijzonder kritisch en soms vernieuwend hoofdstuk heeft zij haar eigen methoden ontwikkeld en getoetst. Speciaal haar wijze van analyse van de prijscycli verdient in dit opzicht vermeld te worden. Terecht reageert zij ook tegen het vrij algemeen aanvaarde schema van de seizoenbeweging der graanprijzen.

Nog nieuwer is het hoofdstuk dat de graanproductie bestudeert. Zoals bekend zijn bruikbare gegevens over oogstopbrengsten voor de Zuidelijke Nederlanden en zelfs voor het Europese vasteland in de late middeleeuwen nagenoeg niet voorhanden. De auteur is er niettemin in geslaagd voor de omgeving van Leuven en Brussel doorlopende reeksen samen te stellen over de oogstresultaten voor wintergraan, voor gerst en haver. Deze kostbare gegevens, die eveneens in bijlagen in tabelvorm worden meegedeeld, betekenen een reuze stap vooruit in het bronnenmateriaal voor de kwantitatieve studie van de economie der late middeleeuwen. Door die gegevens op hun juiste betekenis en waarde te beoordelen levert mev. Tits een vernieuwende bijdrage tot de landbouwgeschiedenis. De confrontatie van prijzen en oogstopbrengsten bewijst dat de oogstresultaten zeker niet altijd de doorslaggevende factor zijn geweest bij de prijschommelingen. Met name de in- en uitvoer van granen schijnen in de Zuidelijke Nederlanden een enorme rol te hebben gespeeld. Bevredigend statistisch materiaal ontbreekt echter vrijwel geheel. De auteur heeft daarom een omslachtig onderzoek naar vooral kwalitatieve bronnen en disparate gegevens uitge-